

*Олександр Лисенко,
Людмила Хойнацька
(м. Київ)*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемам застосування міждисциплінарних зв'язків у студіюванні проблем Другої світової війни. з позиції сучасних методологічних підходів простежуються можливості моно- та полідисциплінарних дослідницьких прийомів, завдяки яким з'ясовується сутність складних геополітичних, воєнних, економічних, соціокультурних, етичних, морально-психологічних явищ воєнної доби. Моделюються окремі операції з реконструкції подій світового збройного протистояння, що дають змогу проаналізувати їх багатовимірну природу, причинно-наслідкові зв'язки та специфічні прояви.

Ключові слова: *Україна, Друга світова війна, міждисциплінарні зв'язки, методологія, концептуальні побудови, термінологія*

У вітчизняному науковому середовищі донині дещо мляво дискутується конотація двох ключових понять – «військова» і «воєнна історія». До речі, така полеміка не так давно відбувалась у Польщі: для неї відвели цілу конференцію у Торуні.

Нещодавно Міністерство оборони України ініціювало обговорення проекту «Концепції воєнної історії», до якого долучили представників академічних й освітніх установ, громадських об'єднань. За задумом, це має бути програма дослідницької, освітньо-виховної роботи у Збройних Силах України, що відповідає б сучасним викликам, потребам та кращим світовим аналогам.

Загалом підтримуючи саму ідею проекту, все ж слід висловити сумніви в адекватності ключового терміну – «воєнна» історія. Очевидно ширшим є поняття «військова» історія, оскільки воно охоплює все, що пов'язане з мілітаризованою сферою: історією зброї, фортифікації, амуніції, техніки, воєнного мистецтва, освіти, медицини, матеріально-технічного забезпечення тощо. Термін «воєнний» вкладає в себе всі аспекти власне війни, якою б вона не була – локальною чи світовою.

Та, оскільки про терміни не сперечаються, а домовляються, будемо сподіватися на поступову уніфікацію тлумачення основних категорій цього сегменту наукового тезаурусу.

Щойно наведений перелік складових військової історії демонструє її органічний зв'язок з іншими галузями знання – географією, топографією, політологією, економікою, соціологією, військово-технічною справою, математикою, етикою, психологією, тощо. Не втрачаючи власної самобутнос-

ті, військова історія найвиразніше позиціонує себе в складному мереживі міждисциплінарних зв'язків. Це дає змогу глибше осягнути феноменологію війни, її детермінаційні чинники, вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, короткотривалі й перспективні наслідки.

Ще стародавні китайські теоретики війни Сунь-Цзи та Лінь-Цзи окреслювали її природу як сукупність політичних, економічних, соціальних, морально-психологічних чинників й характеризували їхню взаємодію. При цьому їм відводилося не головне, але й не останнє місце в оцінці війни та її перебігу.

Визнаний німецький теоретик військові справи К. фон Клаузевіц, який сформулював основні засади воєнного мистецтва, ще в ХІХ ст. наголошував, що війна є продовженням політики збройними засобами. І справді, війни принаймні останніх двох століть так чи інакше пов'язані з політичними амбіціями та розрахунками окремих лідерів і правлячих еліт на прирощення території, оволодіння сировинними ресурсами чи вигідними комунікаціями.

Та, перш, ніж детальніше розглянути визначальні фактори, що обумовлюють і супроводжують війни, спробуємо хоча б ескізно торкнутися проблеми філософського осягнення цього багатовимірною явища.

У прадавні часи й Середньовіччя домінували загарбницькі війни, колонізаційні акції, що сприяли формуванню великих імперій. Навіть релігійні збройні конфлікти (згадаймо, хоча б «хрестові походи») супроводжувалися експансією, грабунками, мародерством, невмотивованим насильством.

Деяко інший контекст мають війни раннього Нового часу: в них з'являються національно-визвольні мотиви, а ще пізніше – прагнення посилити власний вплив у геополітичних регіонах (європейські та азійські війни між державами-сусідами). Новітній час позначений боротьбою за переділ світу між великими метрополіями і новими «хижаками», що прагнули заволодіти бодай часткою цих ресурсів. Бурхливий розвиток технічних засобів ведення війни вивів масове знищення матеріальних цінностей і людей на новий рівень, що перебував за межами здорового глузду. Це породило спеціальний термін – «тотальна війна», що означало мілітаризацію всіх сфер життя, повне зосередження сил і засобів воюючих держав на її веденні.

Якими б не були збройні конфлікти, в їх центрі завжди стоїть людина. Самоцінність людського життя (а для віруючих – ще і його сакральна сутність) автоматично перетворюють все, що йому загрожує, на антигуманне. Оскільки бойові дії, якою б зброєю вони не велися, завжди спрямовані на заподіяння шкоди людині та її майну, то можна стверджувати, що вони суперечать корінним інтересам людини. Однак той, хто

починає війну, майже завжди переконаний у тому, що шкода, заподіяна супротивнику, перевищуватиме шкоду, якої зазнає він сам. А саме це і вважається квінтесенцією перемоги. Та вже саме це поняття наповнюється у кожному конкретному випадку новим змістом. Навіть тривалі матеріальні й моральні дивіденди, отримані внаслідок агресії, брутального ведення війни, порушення існуючих міжнародних приписів та моральних норм, ще не є свідченням виграшу у довготривалій перспективі, про що яскраво свідчить багато війн минулого. Для позначення таких випадків ще в античні часи з'явився вираз «Піррова перемога», що став символічним. Очевидно, це поняття включає і розуміння того, що і переможний, і переможець до певної міри стають жертвами війни. Йдеться про такі явища, в основі яких лежить психічна травма, спричинена не тільки активною, а й пасивною («свідки») участю у збройному протистоянні. Це лише на перший погляд може здатися, що той, на чиєму боці перебуває «бог війни Марс», переживає винятково позитивні емоції, ейфорію, задоволення від «гарно виконаної роботи», а той, хто програє битви, зазнає моральних збитків і страждань. Насправді, війна належить до таких явищ, які згубно впливають на людське ество тотальним чином. Навіть той, хто не чинив воєнних злочинів, не вбивав і не знущався над іншими її учасниками, ніколи не залишається таким, як він був до війни. Не маючи «гріха за душею», не відчуваючи докорів сумління, людина, що стала учасником війни, переживає (доволі часто неусвідомлені) ментальні трансформації, глибокі внутрішні зрушення, що інколи змінюють її до незізнаності. Та частіше за все психічна травма дає про себе знати у мотиваційних і поведінкових стратегіях, ціннісних орієнтирах. Багато ветеранів війни – комбатантів, – нездатних самотужки справитися з внутрішніми проблемами, ставали психічно хворими, алкоголіками, наркоманами, закінчували життя самогубством. У наш час з'явилися методику й інструменти психологічного розвантаження тих, хто несе моральний тягар війни. Так, для реабілітації і реадaptaції ветеранів «в'єтнамської» війни у Сполучених Штатах Америки по всій країні було створено близько 4 тис. спеціальних центрів, у яких досвідчені фахівці й волонтери по-суті повертали ветеранів до повноцінного життя. Актуальність цього досвіду видається безсумнівною тепер в Україні, де внаслідок війни на сході зазнали моральних травм десятки тисяч воїнів. Багато з них мають недиагностований пост травматичний синдром.

Водночас існує філософська точка зору на проблему життя і смерті під час війни.

Так, у філософсько-публіцистичних есе М. Бердяєва «Судьби Росії» зазначається: «Природа війни як матеріаль-

ного насильства чисто ретроспективна, знакова, симптома-тична, не самостійна. Війна не є джерело зла, а лише реф-лекс на зло, знак існування внутрішнього зла і хвороби. Природа війни – символічна. Така природа будь-якого мате-ріального насильства, – воно завжди вторинне, а не первин-не»¹. І далі читаємо: «В Євангелії сказано, що потрібно більше боятися убиваючих душі, ніж тих, хто вбиває тіло. Фізична смерть менш страшна, ніж смерть духовна. А до війни в мир-ному житті вбивалися душі людські, згасав дух людський, і так звично це було, що перестали навіть помічати жах цього вбивства. На війні руйнують фізичну оболонку людини, ядро ж людини, душа його може залишитися не тільки не зруйно-ваною, але може навіть відродитися»².

Якби не особливий стиль, шрифт і «ъ», думки видатного ро-сійського філософа без застережень можна було прикладати як пояснення подій Другої світової війни, хоча у його праці йшло-ся про Першу світову. Ця метафора має подвійний зміст. В ес-хатологічному сенсі вона відштовхується від фундаменталь-ного постулату християнства про безсмертя душі. У загально-філософському – це твердження означає незнищенність люд-ського духу, вищість духовного над матеріальним. У мораль-ному сенсі переможені нерідко не тільки не поступаються пе-реможцям, а й залишаються морально вищими, незламними, з почуттям власної гідності, віри у справедливість своєї справи.

Коли вже зайшла мова про етичні оцінки явищ війни, не можна обійти сакраментальний вододіл між добром і злом. Однак критерії і того й іншого визначаються кожним окреми-ми випадком, що нерідко породжує перетікання, сенсів, а то й підміну понять і на цій підставі – непримиренні дискусії, в основі яких лежать світоглядні й політичні установки.

Напевно, саме тому в літературі з'явилися такі словоспо-лучення як «абсолютне зло» (таку дефініцію застосовують до злочинної діяльності німецьких нацистів), чи «менше від усьо-го іншого зла» (коли вибір окреслюються надзвичайно обме-женою номенклатурою варіантів і людина, неспроможна кар-динально вирішити проблему, ціною якої в альтернативі є смерть, обирає найменший компроміс із власним сумлінням).

За наближеного розгляду, в окремих ситуаціях і добро, і зло володіють дихотомічним потенціалом. Те, що визначаєть-ся добром для одних учасників війни, є злом для інших і нав-паки. Доволі часто однозначна конотація цих понять немож-лива за визначенням, адже в реальному житті чорно-біла па-літра виявляється безсилою, коли йдеться про реконструкції складних фрагментів загального історичного полотна. Так, іс-торична поразка для одних німців була крахом особистих спо-дівань і перспектив, а для інших – поверненням до свободи,

хоча й через важке усвідомлення поразки, смерть близьких і рідних, почуття провини за злочини, до яких вони були причетні безпосередньо чи опосередковано.

Для глибшого усвідомлення природи війн та «причетності» людини до їх розв'язання також слід звернутися до філософських напрацювань у цій ніші.

Розмірковуючи над цією проблемою відомий філософ К. Ясперс (послідовник М. Вебера) вважав війну і революцію «межами забезпечення існування», що змінюється в залежності від їх результатів. «У війні як фактичній дії насильства, – зазначав учений у праці «Духовна ситуація часу» (1931 р.) – доля ухвалює рішення на шляху продуманих політичних кроків завдяки фізичному розв'язанню. Війні властивий пафос – жертвувати життям за віру в безумовну цінність власної сутності. Краще вмерти, ніж бути рабом»³.

Через 12 років після Першої світової війни і за 10 років до Другої світової К. Ясперс обстоював думку, що на той час «сенс війни змінився; вона вже боротьба не за віру, а за інтереси, боротьба не справжніх культурних спільнот, а держав, не тільки боротьба людей, а технічна боротьба машин одних з одними і з пасивним населенням. У війні вже людське благородство не бореться за своє майбутнє. Вона не приводить вже до основної екзистенції західноєвропейської особистості, чи як перемога римлян над карфагенянами, що це гарантувала. Якщо результат війни нічого не змінює у світі, а призводить лише до руйнувань, а одна група, що суттєво не відрізняється своєю природою від групи переможених, отримує більші вигоди у майбутньому, то істинний пафос віри у буття, доля якого вирішується, зникає». Мислитель передбачав, що європейські народи зовсім не убезпечили себе від нових війн. Він припускав «можливість нової війни, страшнішої за всі попередні, яка спричинить знищення населення сучасної Європи. Навіть якщо економічні питання та врегульовані договорами проблеми будуть вирішені, залишаться нерозв'язаним питання, чи існує в людині щось подібне таємній та сліпій волі до війни – прагнення до іншого, до виходу з повсякденності, зі стабільності обставин, щось подібне волі до знищення і жертвовності, туманний ентузіазм, спрямований на створення нового світу, чи далека від дійсності рицарська жага боротьби; воля до самоствердження, що прагне довести, на що вона спроможна і яка надає пасивному очікуванню смерті в кінці безсенсового існування вільно обрану смерть». На завершення філософ стверджує: «В теперішній час слід визнати, що ні для справжнього миру, ні для історично змістовної війни можливість не виявляється, і все ж людина продовжує жити в напруженні порядку існування і насильства, *circulus vitiosus*⁴, страху війни та збільшення озброєння

для забезпечення своєї безпеки – воно, у свою чергу, веде до війни, яку намагалися попередити...»⁵.

Передчуття не зрадили К. Ясперса і невдовзі розпочалася війна, масштаби і згубні наслідки якої не могли собі уявити навіть ті, хто її готував.

Для сутнісних характеристик Другої світової війни (як і для будь-якої іншої) має принципове значення ієрархізація її визначальних компонентів – політичних, економічних, військових, технічних та інших.

Важко уявити, щоб велика війна розпочалася лише заради випробування якихось нових видів зброї. Тому глибинні причини збройних конфліктів слід шукати у геополітичних та економічних раціях.

Якщо для більшості держав завжди актуальною залишається проблема конкуренції з сусідами за транспортні комунікації, морські шельфи, стратегічно важливі місцевості, ринки і джерела сировини, енергоносіїв, харчових продуктів, то для найсильніших серед них – бажання стати регіональними лідерами (на континенті чи на певній його частині). З часів Великих відкриттів і морських колоніальних імперій багато що змінилося. Нині визначальним є не володіння територіями, а контроль над ними. Замість колоній на чільне місце вийшли «сфери впливу».

Та в історії майже завжди існували держави, які жадали набути статусу світових гегемонів, хоча в реальності досягнути цього важко, якщо взагалі можливо. Однак амбіції Олександра Македонського й Тамерлана, Піднебесної, Іспанської корони, Великої Британії, сучасних Сполучених Штатів Америки, що спирались на велику економічну й військову потугу з різним успіхом втілювались у життя і це супроводжувалося військовими конфліктами та підвищеною чутливістю економічної кон'юнктури. За ширмою дефініції «національні інтереси» у всіх випадках криються спроби військово-політичної та економічної експансії.

Доволі складно визначити, які чинники при цьому є домінуючими. Автори праць з історії економіки схильні вбачати у мотивації збройних зіткнень передусім економічну компоненту. Політологи шукають відповіді на багато питань, пов'язаних з війнами, у політичних складових. На нашу думку, ці фактори настільки тісно (й часом химерно) переплітаються, що вбачати одну причину – означає втрачати загальну оптику, перебільшувати одні аспекти й недооцінювати інші. І справді, коли взяти для ілюстрації цього твердження дві тоталітарні держави – нацистську Німеччину й сталінський СРСР, можна спостерігати схожі тенденції. Обидва лідери – А. Гітлер і Й. Сталін прагнули світового панування і в їх риториці пріо-

ритетними були інтереси відповідно німецького й радянського народів. Задля досягнення цієї ефемерної мети обидва народи прирікалися не лише на тривале зубожіння, напівголодне існування, виснажливу працю, а й на смерть в ім'я геополітичних амбіцій двох диктаторів.

Однак переможена Німеччина змогла порівняно швидко (попри величезні руїни, людські втрати й репарації) стати на ноги й забезпечити своїм громадянам високі стандарти життя. Натомість переможці прирікалися, як і до війни, обслуговувати ВПК і забаганки правлячої верхівки, що консервувала соціальну сферу на рівні 20–30-х років, сповідуючи принцип її залишкового фінансового й матеріального забезпечення. При цьому гучно декларовані «досягнення соціалізму» – безплатна медицина й освіта, рівний доступ до культурних цінностей, соціальна рівність – насправді камуфлювали відсутність вибору й загальний невисокий рівень соціального забезпечення радянських громадян.

Домігшись, зрештою, свого, й перетворивши СРСР на ядерну супердержаву, Сталін і його послідовники не переймалися інноваційним оновленням технологій (якщо це не торкалося ВПК та обслуговуючих його галузей) і тим самим запрограмували швидку стагнацію і самознищення нежиттєздатної соціально-економічної системи.

Загалом схильність досягати домінуючого становища у світовій спільноті в такий спосіб притаманне, як правило, державам з авторитарними чи тоталітарними режимами. Найяскравіший приклад останніх десятиліть – Північна Корея, в якій бряцання зброєю перетворилося на один з основних елементів національної ідеї і чинника самоідентифікації. Параноїдальна ідолізація стратегічних видів озброєння як інструменту виживання і моделі поведінки на міжнародній арені, що базується на хворобливо гіпертрофованій уяві про зовнішні загрози, перетворили в КНДР «Молоха війни» на другий культовий об'єкт після представників правлячої династії, а народ – на затурканий, зомбований людський матеріал з найвищим рівнем керованості й мобілізаційної здатності.

Ця абсолютно ірраціональна впевненість у вищості певних світоглядних орієнтирів, що екстраполюється на економічну сферу рано чи пізно дається взнаки у формі разючого дисонансу між мілітарними успіхами (також багато в чому позірними і відносними) та життєвим рівнем більшості громадян, формує латентні кризові тенденції, що врешті-решт вириваються назовні галопуючою інфляцією, дефолтами, повстаннями, переворотами, революціями і масовими жертвами.

Однією з радянських міфологем було твердження про переваги «соціалістичної» системи над «капіталістичною».

Французький дослідник історії Росії та СРСР А. Безансон висловив, на перший погляд, парадоксальне переконання, що «ніколи не існувало комуністичного суспільства. Воно, відповідно до теорії, завжди переносилося в майбутнє. Також ніколи не було і соціалістичного суспільства, незважаючи на величезні зусилля, докладені пропагандою для того, щоб змусити повірити в його існування. Ніколи не існувало й соціалістичної економіки...». Вчений стверджує: комунізм не втілювався в дійсність. Але він був здатний захопити цю дійсність і знищити її. Він був владою. Організувавшись, існуючи тривалий час, він ставав режимом. Він ніколи не був ні соціальним, ні економічним явищем, але був політичним явищем. Взявши владу, комунізм знаходив у своєму спадку рецепти скинутої ним влади, рецепти, які дозволяли царській Росії існувати тривалий час...

Грубість звичаїв, особлива роль політичної поліції, інформаторів, шпигунів, відсутність представницьких інститутів, недостатність права власності, регламентна співпраця дипломатичного корпусу зі «службами», дезінформація, роздратований націоналізм, відчуття перебування в облозі, винятковість православної релігії, підтримувана пасивність нижчих класів... Усі ці елементи сприяли виконанню владних обов'язків. Їх вистачало надовго»⁶.

Відомі зарубіжні радянологи піддали гострій критиці радянську політичну систему, в якій попри «гарантовані» «Сталінською» Конституцією 1936 р. демократичні права і свободи перетворювалися на свою повну протилежність на практиці. Маніпуляційна мобілізація електорату, суто формальна, показна народоправність, абсолютно керовані «згори» виробниці, підвладні партійним структурам представницькі органи, відсутність приватної ініціативи і власності, вільної преси і свободи совісті, громадських об'єднань незалежних судів засвідчували, що в СРСР була сформована не демократична, а поліційна держава, що тримала суспільство під тотальним контролем завдяки репресіям і мобілізаційним інструментам.

В економічній сфері це знаходило прояв у відсутності вільного ринку, конкуренції та приватного підприємства, жорсткої централізації всіх фаз організації виробництва, збуту й розподілу продукції.

Видатні знавці радянської економічної системи У. Ліпман та Ф.Е. Хайек ще у 30–40-і роки здійснили глибокий аналіз її основних вад і дійшли висновку про її контрпродуктивність. Тотальний характер планування, фінансово-матеріального й технічного забезпечення, організації виробництва, на переконання У. Ліпмана, зменшують гнучкість і здатність економіки адекватно реагувати на зміни й нові потреби. У зв'язку з цим

замість повної передбачуваності у «соціалістичній системі наростають анархічні тенденції»⁷.

Ф. Хайєк вказав на негативні наслідки тоталітарної економічної моделі, зокрема руйнування демократії, правової держави, ринкових відносин, що зводило неподоланні перешкоди на шляху підвищення добробуту населення⁸.

Останнім часом для аналізу підходів до управління економічними процесами зарубіжні фахівці застосовують теорію «принципал-агент». Базовим концептом цієї теорії є алгоритм взаємодії у цій парі, сутність якої зводиться до того, що перший делегує окремі повноваження другому. Нездатність принципала повністю контролювати всю господарську сферу і більша наближеність агенту до об'єктів виробництва та компетентність у способах приведення в дію цього складного механізму породжує певні суперечності й негаразди, що закладені в конфлікті їх інтересів⁹.

Про «опортуністичну поведінку» управлінців різного рангу за диктатури пишуть О. Уільямсон і П. Грегорі. Останній стверджує, що Сталінська модель адміністрування (як і решта диктатур і тоталітарних режимів) не змогла подолати цієї суперечності, хоча вождь намагався створити систему балансів та противаг¹⁰.

Майже всі спеціалісти сходяться в тому, що радянський тип економіки (а відповідно – й управління нею) найкраще адаптується до умов війни. І справді, саме в період Другої світової війни, а також у перед- і післявоєнні роки господарський комплекс СРСР демонстрував свої сильні сторони – мобілізаційну здатність, концентрацію на вирішальних сегментах виробництва (насамперед і в основному – військово-промислового комплексу й важкій індустрії), підпорядкування всіх фінансових, матеріально-технічних, наукових, трудових ресурсів виконанню головних виробничих програм, швидке переміщення критичної маси продуктивних сил і створення альтернативної промислової бази тощо.

Однак у мирний час, коли постає необхідність реконверсії, гнучкого реагування на нові виклики, технологічного переоснащення, «соціалістична» економічна система втрачає більшість позитивних властивостей, що проявляються в екстремальних обставинах. Навіть до межі знекровлені війною Німеччина та Японія зуміли у стислі терміни відродити й вивести на якісно новий рівень свій промисловий потенціал. США одразу після війни обрали шлях різкого науково-технічного прориву, «омолодження» й осучаснення виробництва, орієнтуючись на максимально ефективні прийоми організації економічних процесів і фактично здійснили технологічний прорив. Натомість керівництво СРСР, втягую-

чись у виснажливу «холодну війну» та гонитву озброєнь, продовжувало експлуатувати до межі забюрократизовані механізми управління економікою, пролонгуючи галузеві диспропорції, техніко-технологічну рудиментарність й прирікаючи країну на наростаюче відставання від передових держав світу. Спроби замортувати згубні наслідки такої політики автаркією й товарно-сировинною орієнтацією, формуванням так званої «соціалістичної системи» з країн, для яких СРСР був донором, лише відклали в часі неминучий крах.

Вивчення складних історичних процесів неможливе без застосування загальнонаукових методів пізнання. Обов'язково прописуючи їх у дисертаційних дослідженнях, науковці нерідко все ж діють навпомацки, спорадично, інтуїтивно. Натомість лише добре продуманий, змодельований алгоритм організації наукової процедури може забезпечити її успіх. Покроковий поступ від одиночного до загального дає можливість не тільки точніше з'ясувати передумови того чи іншого явища, його складові елементи, а й конфігурацію їхньої взаємодії, детермінаційні чинники і, зрештою, в органічній повноті реконструювати досліджуваний фрагмент історичного полотна з достатнім ступенем вірогідності.

Тому доволі часто трапляється так, що дослідник обирає з усіх характеристик історичних явищ одну якість (прояв), яка, на його думку, найповніше передає його внутрішній зміст й екстраполює його на всі інші (можливо, менш важливі). Звичайно, коли йдеться про політичну, економічну, військову історію чи історію техніки, ці акценти є виправданими. Багатовимірні ж процеси потребують комплексних підходів. Але при цьому важливо не підмінювати міждисциплінарні інструменти пізнання електричним (і часто випадковим) набором прийомів відтворення подій.

Для ілюстрації візьмемо одну зі сторінок Другої світової війни, пов'язану з нападом Німеччини та СРСР на Польщу. Інколи й ті, хто пишуть на цю тему (зокрема, автори деяких підручників та посібників), і ті, хто викладають історію, оцінюють цю подію лише з двох позицій: міжнародно-правової та етичної. Не можна не погодитися з тим, що ця акція стала найбрутальнішим порушенням усіх міжнародних угод і права, продемонструвала зневагу до норм і звичаїв, принципів мирного співіснування та суто політичних засобів розв'язання спірних проблем. За цим цілком правомірно слідує етична – різко негативна – оцінка дій двох тоталітарних режимів – гітлерівського і сталінського, для яких мораль, почуття гідності, справедливість виявилися пустим звуком.

Однак існують й інші кути зору на тогочасні події. Так, з позицій військового мистецтва операцію на території Польщі

військові фахівці вважають цілком вдалою. Попри незначні втрати поставлена перед військами мета була досягнута у визначені терміни.

Якщо поглянути на проблему через призму геополітичної стратегії, то і Гітлер і Сталін досягли визначених цілей і об'єктивно це був один з успішних кроків диктаторів, спрямований на зміцнення їх позицій на континенті. Інша справа, що досягнення цього результату стало можливим за рахунок третьої держави, що просто зникла з європейської карти на довгих 6 років, а також грубого порушення міжнародного права.

Цей приклад свідчить, що міждисциплінарна візія забезпечує стереоскопічне відтворення складних явищ у всій їхній суперечливій повноті.

Друга світова війна спричинила злам існуючої системи рівноваг на міжнародній арені. Ліга націй як інструмент регулювання міждержавних відносин і забезпечення стабільності виявився недієздатним, неспроможним відвернути загрозу експансії збройними засобами. Агресивні держави, що розв'язали цю війну, цілковито ігнорували не лише діючі міжнародно-правові норми, дво- і багатосторонні угоди, а й правила ведення війни. Тотальний характер Другої світової війни характеризувався бруталізацією насильства, численними воєнними злочинами і злочинами проти людства. Зрештою, світова спільнота вдалася до акту історичної «справедливості» – міжнародного суду над воєнними злочинцями. Міжнародні військові трибунали у Нюрнберзі й Токіо стали безпрецедентними судовими процесами, що відкрили нову сторінку в міжнародно-правовій теорії та практиці. Більше того, вони лягли в основу легітимації Ялтинсько-Потсдамської системи, що сформувала каркас і несучі конструкції повоєнного устрою світу.

Аналіз цих аспектів воєнної доби потребує залучення методик міжнародного права.

Для опрацювання таких проблем, як режимні заходи держав-учасниць війни, боротьба зі злочинністю в умовах воєнного стану, функціонування надзвичайних органів влади та управління, юридичне забезпечення всіх сфер життєдіяльності суспільства й державного апарату, необхідне використання прийомів різних галузей правознавства: цивільного, адміністративного, трудового, майнового, кримінального та інших.

Методики соціології знайшли широке застосування в усноісторичних дослідженнях. Інтерв'ю й анкетування різних соціальних верств, задіяних у той чи інший спосіб у війні, формують широке емпіричне поле, осмислення якого потребує спеціальних наукових процедур, що виводять на доказові екстраполяції та узагальнення.

Інструменти психології придатні для пояснення поведінкових стратегій, зокрема, моделей виживання, девіантних відхилень й осмислених, свідомих злочинних дій в умовах збройного протистояння. Без цього складно реконструювати алгоритм поведінки, мотивацію вчинків людей в екзистенційних ситуаціях, адаптативні стратегії, прояви і шляхи подолання посттравматичного синдрому, психологічної реабілітації жертв війни.

Насамкінець, слід звернутися до напрацювань військових дисциплін: оперативного планування, технічного, матеріального, медичного, логістичного забезпечення бойових дій та інших, що уможлиблює розуміння дій вищого політичного та військового керівництва воюючих держав, оцінити рівень воєнного мистецтва й кадрової підготовки військовослужбовців, а, отже, й характер та перебіг усієї війни.

Навіть ця невелика розвідка дає уявлення про те, наскільки різноманітною має бути номенклатура дослідницького інструментарію вчених, які займаються вивченням війн та збройних конфліктів. Цілком очевидно, що лише серйозні міждисциплінарні підходи здатні забезпечити нагромадження, систематизацію опрацювання, теоретичну інтерпретацію емпіричного масиву, максимальної об'єктивації фундаментального знання. Але не тільки на рівні його продукування, а й у процесі оприлюднення й популяризації – під час наукових і практичних конференцій, читань, музейно-виставкових акцій, вкладання історії у навчальних закладах, створенні документальних фільмів та інформаційних радіо- і телепередач, поєднання міждисциплінарних та диференційних інтелектуальних операцій спроможне забезпечити позитивний кінцевий результат.

Примітки:

1. Бердяев Николай. Судьба России. Москва, 1990. С. 175-177.
2. Там само.
3. Ясперс Карл. Смысл и наказание истории. Москва: Политиздат, 1991. С. 345
4. Порочне коло (лат.)
5. Ясперс Карл. Смысл и наказание истории. С. 345-346.
6. Безансон Ален. Свята Русь. Київ: Кліо, 2017. С. 83-84
7. Lipmann W. An injury into the Principles of the Good Society. Boston, 1937
8. Hayek F.A. The Road to Serfdom. Chicago, 1944. P. 90.
9. Див.: Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты. Москва, 2006.
10. Уильямсон О. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа // *THESIS*. Т. 1. Вып. 3. 1993. С. 39-49; Грегори Пол. Политическая экономия сталинизма. Москва: РОССПЭН, 2006. С. 319-320.

The article is devoted to the problems of the application of interdisciplinary connections in studying the problems of the Second World War. From the standpoint of modern methodological approaches, possibilities of mono- and polydisciplinary research methods are traced, which reveals the essence of complex geopolitical, military, economic, sociocultural, ethical, moral and psychological phenomena of wartime. Modelling of individual operations to reconstruct the events of the world armed confrontation, allowing them to analyse their multidimensional nature, causal relationships and specific manifestations.

Key words: Ukraine, Second World War, interdisciplinary connections, methodology, conceptual constructions, terminology.

Отримано: 28.11.2017

УДК 379.85

Віталій Лозовий
(м. Київ)

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У статті з'ясовано роль та значення вивчення гуманітарних наук для національно-патріотичного виховання та формування національної ідентичності в контексті модернізації освітньої системи в Україні. Констатовано, що в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України одним з головних завдань освітньої політики має стати формування в учнів та молоді національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української громадянської ідентичності.

Ключові слова: суспільні науки, ідентичність, освіта, модернізація, молодь.

Кризові явища в системі освіти України, потреби інноваційного, політичного, соціально-економічного та культурного розвитку, необхідність інтеграції країни у світове співтовариство спонукали до модернізації освіти, її реформування відповідно до кращих світових зразків.

Після здобуття Україною суверенітету мало уваги приділялося тій складовій системи освіти, що пов'язана з формуванням громадянина, патріота своєї держави. Відсутність єдиного історичного наративу, регіоналізація інтерпретацій історії України, загострення мовного питання поглиблювали політичні і соціокультурні міжрегіональні суперечності. Все це мало негативні наслідки для розвитку освіти, особливо ж, для викладання суспільствознавчих дисциплін у навчальних закладах, і формування загальноукраїнської ідентичності у підростаючого покоління.

Відтак, Україна постала перед проблемами, що створюють виклики та загрози в гуманітарній сфері. Це передусім: повіль-